

Durovics Alex

HUN-REN-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport

Dilemmák az evangélikus iskolavárosok rangsorolása körül: Licisták iskolaváltása az ágostai intézmények között a 19. század első felében

A korábbi korok iskolatörténettel foglalkozó munkái koruk technológiai lehetőségei miatt a legtöbb esetben nem bírtak pontos adatokkal az iskolák diákságáról. Miután a lutheránus líceumok hallgatói adatbázisai jórészt elkészültek, lehetőség nyílt arra, hogy az egyes iskolákat nemcsak azok hallgatói létszámai, de a közöttük lezajlott átíratkozások szempontjából is megvizsgálhassuk.

Bevezetés

2013-as megalakulása óta az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport hazai és külföldi városokban végzett kutató- és gyűjtőmunkát, hogy az egykori Magyar Királyság (pontosabban: a Habsburg Monarchia Lajtán inneni) felsőbb tanintézetéről információkat gyűjtsön. Az anyaggyűjtést minden esetben serény feldolgozó munka követte, melynek eredményeként napjainkra igazán impozáns mennyiségű adat gyűlt össze. Az egyes adatbázisok mind-mind egy-egy iskola hallgatói adatait tartalmazzák a lehető legteljesebb mértékben annak kezdetétől az 1850-es időhatárig. E csoport tagjaként a munkám és kutatási területem az ágostai hitvallású evangélikus, rövidebb néven lutheránus iskolák forrásainak gyűjtése, feldolgozása és elemzése.

A líceum fogalmáról

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk az említett vallásfelkezet érdekes adatait a címben említett korszakban, előbb érdemes tisztáznunk, hogy mit is értünk ezúttal felsőoktatásnak. Általános meghatározást alapul véve a felsőbb tudományok körébe tartozó tárgyaknak számítottak időszakunkban mindazon stúdiumok, melyek a gimnáziumi oktatás tárgykörén felül álltak. Ennek megjelölésére szolgált az úgynevezett *liceum* kifejezés, melyet a Ratio Educationis hatására (Szilágyi, 1861. 3.), de attól eltérő jelentéssel először Schedius Lajos 1806-os, az ágostai iskolák közös mintatervének szánt munkájában olvashatunk. Ennek definíciója így szól:

„Azoknak, akik gimnáziumi tanulásukat befejezték és akiknek szükséges nagyobb fokú tudás, hogy fontosabb állami hivatalokat helyesen és szakszerűen láthassanak

el, tovább kell lépniük a filozófia stúdiumra vagy líceumra. Itt részben magasabb tudományokat, pl. filozófiát, matematikát, fizikát sajátíthatnak el, másrészt jogi, politikai tudományokra, orvosi szaktudásra, teológiára, ki-ki arra, amire saját érdekében szüksége van kellően előkészülni képes.” (Schedius, 1992. 33.)

Ez a definíció azonban jócskán megelőzte ennek az elnevezésnek a használatát, hiszen megfelelő világi és egyházi értelmiség utánpótlására korszakunkat megelőzően is szüksége volt az ágostai egyháznak. A reformáció, majd ellenreformáció küzdelmeinek időszakában azonban nem lehetett szó zavartalan fejlődésről, néhány szerencsés kivételtől eltekintve. Így az államhatalom támogatását élvező katolikus egyház részéről minden iskola háborgatásoknak, hivatalos ellenőrzéseknek volt kitéve a falaik között oktatott tárgyaik miatt. A klasszikus latin gimnáziumra épülő bölcsészeti, teológiai és nem egyszer jogi tárgyak oktatását biztosító iskolák virágkorának időszaka előbb II. József türelmi rendeletével, majd az 1790. 26. törvénycikk jogerőre emelkedését követően érkezett el (Márkus, 1901).

Az utóbbi törvény által garantált védelem birtokában a korábbi „iskolakezdemények” gyors fejlődésnek indulhattak. A korábbi időszakokban alkalmazott *gymnasium illustre*, majd a későbbi *liceumi tagozat* kifejezések így mind-mind egy olyan intézményt jelöltek, melyet a kor sajátos viszonyai közepette főiskolának, felsőbb iskolának tekinthetünk, vagy szakkönyvi terminussal elve akadémiai tagozatnak (Mészáros, 1991).

A kor nyelven:

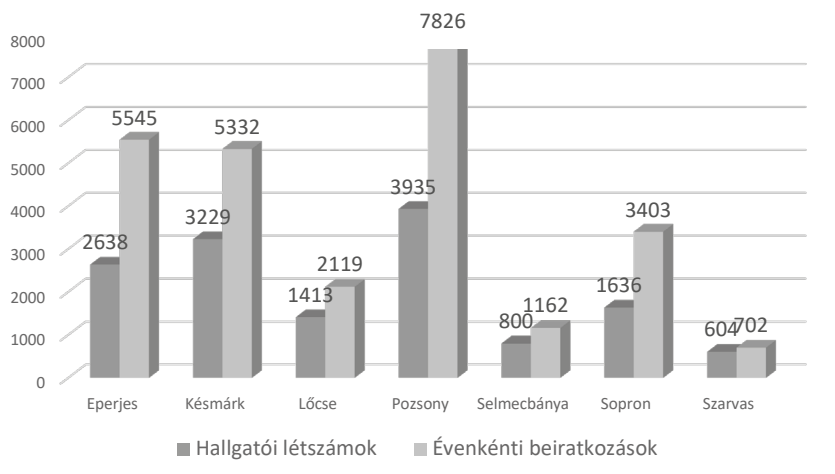
„A felsőbb oskolákra tartoznak, azon tanulmányok, mellyekkel beavatva kell lenniök mindazoknak, a kik általánosan a’ műveltség magasabb fokára emelkedni s ennélfogva vagy tudományos életállásra közönségesen vagy különösen az ugy nevezett Politikaira vagy Egyházira helyezkedni kívánnak.” (Studiorum Systema)

Ennek fényében ilyen felsőoktatási szerepet töltöttek be a szűkebb értelemben vett Magyar Királyság területén Eperjes, Késmárk, Lócse, Pozsony, Selmechánya, Sopron, Szarvas líceumai, valamint az egyedül Kollégiumnak nevezett Eperjes felsőbb tanfolyamai. Az, hogy a közönsnek szánt Schedius-féle mintatantervből, vagy a későbbi, szintén egységesítés célját szolgáló zay-ugróczy tantervből mit tudtak ezek megvalósítani, egyszerűen múlt az azokat fenntartó egyházközségek akaratán és anyagi lehetőségein, valamint az előbbiekkal reálisan számoló iskolaszervezők belátásán.

Az összes hallgató létszáma iskolánként

Az egyes iskolák korszakunkban betöltött jelentősége látszik a mellékelt összefoglaló első táblázatamon. Ezek alapján – egyben megerősítve a vonatkozó szakirodalmat is – kijelenthetjük, hogy az ágostai evangélikus felsőbb iskolák közül a pozsonyi 3935, a késmárki 3229, az eperjesi pedig 2638 diákkal számítottak a legfőbb tanintézeteknek. Az, hogy a hallgatói létszámokhoz hasonlatosan ezen intézményeknél magas az évenkénti beiratkozások száma is, szintén előbbi megállapításomat erősíti. Ezek az iskolák ugyanis megfelelő, jól strukturált és teljesebb módon szervezett képzési rendszerükkel az oda jelentkezők számára, olyan képzést tudtak nyújtani, amely további más intézmények felkeresését, legalábbis minőségibb képzés céljából, feleslegessé tette. E főbb iskolák mellett egy úgynevezett köztes kategóriát alkotnak, legalábbis hallgatói létszámaik tekintetében, a soproni és a lócsei líceumok. Ezek esetében szűkebb lehetőségek és ebből kifolyólag eltérő színvonalú képzés állt az oda jelentkezők rendelkezésére, mely így nem egy esetben szükségessé tehetette azok képzésének kiegészítését. Az olyan kisebb iskolák

esetében pedig, mint a viszonylag későn líceumi rangért folyamodó Selmecebánya iskolája és az eltérő feladat- és szerepkörrel bíró Szarvas Gimnáziuma, hallgatóik számára inkább megalapozó előképzettséget nyújtottak azok további tanulmányaihoz.

1. ábra. „Líceumi tagozatok” diákjai 1800–1850 között: Hallgatói létszámok és a diákok által megkezdett tanévek össz-száma¹

Az egyes iskolákban egy diákhoz több beiratkozás tartozik, ami lényegében azt jelöli, hogy az adott személy hány évet töltött el az adott intézményben. Erre alkalmazom az évenkénti jelzőt, a korszak szokásai miatt tűnt praktikusabbnak az évenkénti elnevezést megtartani. Pozsony és Eperjes esetében látszik, hogy sokrétű, több évfolyamot felölelő líceumi képzést kínáltak, amelyre sokan átiratkoztak és kitaró módon végeztek. Míg ugyanez a kisebbek esetében arányosabb képet mutat az adott iskola szerényebb/kevesebb évig tartó képzésével (ilyen volt például Lőcse és Selmecebánya, vagy éppen Szarvas iskolája). Ezek voltak tehát az alapok, amelyeket az egyes intézmények közötti átjárások vizsgálatához alapul vettem. 14 255 diák 26 089 beiratkozása. A számok és az azokból látható „rangsor” mellett egyre csak az a kérdés foglalkoztatott, vajon az egyes intézmények közötti átjelentkezéseket megvizsgálva is hasonló eredményekhez jutok-e. E kérdés annak az eljárásnak a kapcsán ötlött fel bennem, amelyet az egyes iskolák diákokat érintő hiányainak pótlására dolgoztam ki. Ez 2022 tavaszától kezdve tette lehetővé számomra azoknak a diákoknak az azonosítását, akik képzésük során több evangélikus iskola líceumi tagozatára is beiratkoztak. Az évek során 19 417 rekordra duzzadt adattáram 14 255 bejegyzését vizsgáltam át (1800 és 1850 között), melyet a csoportunk által kezdetektől fogva alkalmazott egységes szempontú adatfelvételi eljárása is segített.

Több líceumot megjárt hallgatók létszáma

3207 olyan beiratkozást azonosíthatunk, amely 1550 diákhoz köthető. 1550 diák szerepel tehát az adatbázisban, akik iskolaváltásaik során a kiindulási intézményből, egy második, harmadik vagy éppen negyedik intézménybe is beiratkoztak tanulmányaik folyamán. A 3207 beiratkozás pedig azt jelenti, hogy az 1550 diák nem csak egy évfolyamot járt átiratkozását követően új intézményében, tehát itt is a diákok által megkezdett tanévek össz-számáról van szó. Természetesen a kor viszonyait ismerve a legtöbb esetben (1434

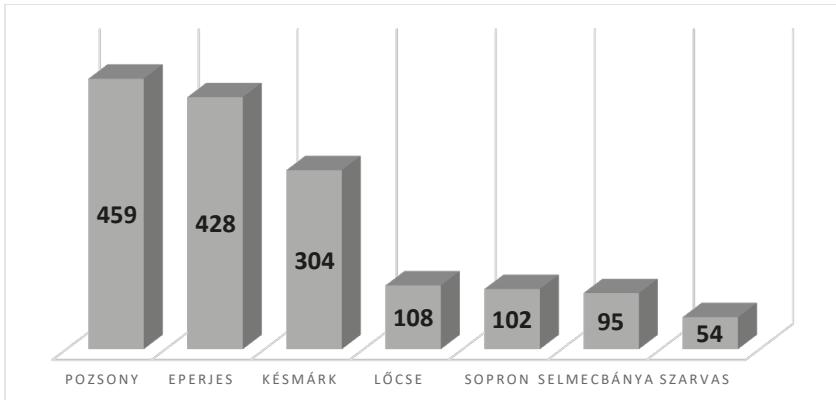
diáknál) csupán egy második iskola felkereséséről volt szó, míg további 115-en egy harmadik, míg mindössze 1 fő esetében került sor egy negyedik líceum tanfolyamának felkeresésére. Azon túl, hogy az adatok ilyen összekötésével követhetővé vált az egyes diákok mozgása a felsőbb ágostai iskolaszervezeten belül, alkalom is adódott meglévő iskolánként különálló ismereteim összekapcsolására. Ezzel olyan korábbi hiányok váltak pótolhatóvá, mint a szülők neve, foglalkozása, kisebb előiskolák, pontos születési dátum stb. A helynevek, személy- és keresztnévek azonos szempontú uniformizálását követően mindazon adatokat, amelyek bizonyíthatóan egyazon diákra vonatkoztak, az egyik iskolai bejegyzésből a másikba egy külön erre a célra alkalmazott megjelöléssel vittem át. Utóbbira nem csupán a magam, de az adattáram későbbi felhasználói miatt is szükség van, hisz ezáltal biztosítható az eredeti források megőrzése éppen úgy, ahogy a későbbi elemzések. Ahogy az közismert, az egyes iskolák fennmaradt könyvtári, levéltári forrásai eltérő módon és mértékben rögzítették a diákjaikra vonatkozó adatokat. Van, ahol a társadalmi státusz és van, ahol a szülők foglalkozása került feljegyzésre. Máshol az adott év hallgatóinak névsorán kívül semmi más nem került rögzítésre (esetleg az ágostaitól eltérő vallás megjelölése), ahogy történt ez például a késmárki iskola korai forrásaiban (Triedny katalóg 1803–1818).

Hogy milyen eredménnyel járt az adatok kiegészítése? 1550 diák közül az iskolai anyakönyvek vonatkozó adatainak összekötésével 203 főnél sikerült az apák és gyámok foglalkozását, míg további 228 esetben azok társadalmi státuszát kiegészíteni. Ez külön is kiemelendő tény, hiszen az egyes levéltári források hol csupán az egyik, hol a másik adatot rögzítik. Természetesen minden korábbi hiányt ez az eljárás sem fog megoldani, azonban így is jelentős mértékben növelheti a korábbiakhoz képest az elemezhető adatok körét.

1550 diákunk esetében a jelen állás szerint 608 főnél (39%) továbbra is hiányzik a szülők és ezáltal a diák társadalmi státusza, míg a szülők foglalkozása csupán 379 diák (24%) esetében ismeretlen. A legjobb eredmény, hogy mindössze 29 olyan hallgató van 1550 diákunk közül, akiknek a fentebb említett adatai közül egyik sem ismert.

Kiindulási intézmények

Az iskolaváltások kiindulópontjait tekintve az alábbi második grafikonon azt látjuk, hogy a diákok kiindulópontja elsősorban a szervezettebb és éppen ezért teljesebb képzéssel bíró tanintézetek voltak. Tanulmányait követően Pozsonyból 459, Eperjesről 428, míg a késmárki liceumból 304 diák jelentkezett át egy másik ágostai intézménybe. Szinte a fentebb bemutatott szisztéma ismétlődését láthatjuk, amelyben a lőcsei és soproni liceumok ismét a köztes kategóriát alkotják 108, illetve 102 átjelentkezővel. Itt a párhuzamot az első táblázat összlétszámjai és a későbbi iskolaváltások volumene között állítok. A két ábra közül az elsőn jól látszik, hogy mind hallgatói létszámaikra, mind a képzéssel töltött években az iskolák egy köztes kategóriáját alkotják. E jellemző igaz kisebb számokban, de a 2. ábrán is tetten érhető, ahol az említett két iskolából útnak indulók létszámukban - amennyiben 100 és 150 fő között állítunk kategóriát - a már említett köztes csoportba tartoznak. Ami ennek kapcsán érdekes, hogy a legkisebbek közé tartozó Selmecbánya és Szarvas líceumai közül az előbbiből induló diákok létszáma közelebb áll Sopron vagy Lőcse számaihoz, mint a szarvasi iskolához. Természetesen ennek magyarázata egyszerű, hisz egy selmecbányai licistának Hont vármegyéből könnyebb volt iskolát váltania, mint annak, aki a békési Szarvason kezdte tanulmányait. A távolság és az anyagi lehetőségek nem éppen az utóbbiak pártján álltak e kérdésben. Ennek ellenére a Szarvasi Főtanoda szerényebb bölcsészeti és teológiai képzése, ha kisebb számú diáknak is, de szükségessé tette a távolabbi képzési helyszínek felkeresését, nagy utat és költségeket vállalva ezzel.

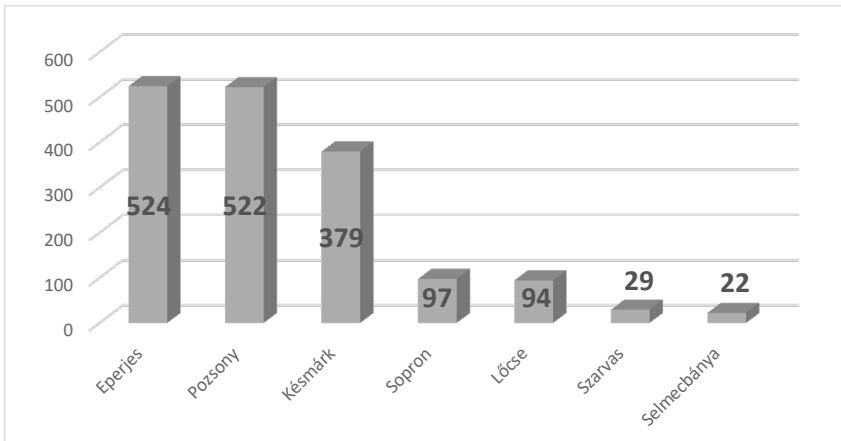

2. ábra. Az 1550 vándor alma matere, vagyis az iskola, ahonnan indultak

Az indulási intézmény vizsgálatát követően a második legfontosabb kérdés – ha nem az első –, hogy hová mentek azok a diákok, akiknek már egyszer módjukban állt megismerkedni egy adott ágostai iskola képzésével.

Átjelentkezések iránya

A 3. ábrára tekintve azt mondhatjuk, hogy a nagyok párharcának lehetünk tanúi, amennyiben 1667 hallgatói átjelentkezés kapcsán igazi verseny csupán két iskola, Pozsony és Eperjes ágostai felsőbb képzése kapcsán van. A különbség pedig ezek között mindössze pár tizedesjegynyi.

3. ábra. Az összes hallgatói átjelentkezés megoszlása iskolák szerint

Míg Eperjesre 524 beiratkozás történt, ami százalékban 31,43%, addig Pozsonyba 522 esettel 31,31%. Szintén jelentős volt, de előzőkéhez képest kisebb, a Késmárkra történt átjelentkezések száma (22,74%), míg az előbbi háromon kívül kisebb mértékű mozgás csak Sopron (5,82%) és Lőcse (5,64%) irányába történt. Szarvas és Selmecebánya

esetében inkább a diák családi háttérében bekövetkezett valamilyen változás, azok költözése vagy más hasonló eset állhatott, ami miatt azokba ilyen alacsony számban (1,74% és 1,32%) mentek át hallgatók.

Az összetettebb és éppen ezért talán érdekesebb 1. táblázaton a kiindulási intézmények szempontjából mutatom be, hogyan is alakult az egyes iskolák „népszerűsége” a többi irányából. Itt azonban fel kell hívnom a figyelmet, hogy a több iskolába történt átjelentkezés esetében a kiindulási pontnak mindig a legutóbbit vettem alapul.

4. ábra. Hallgatók iskolaváltásai

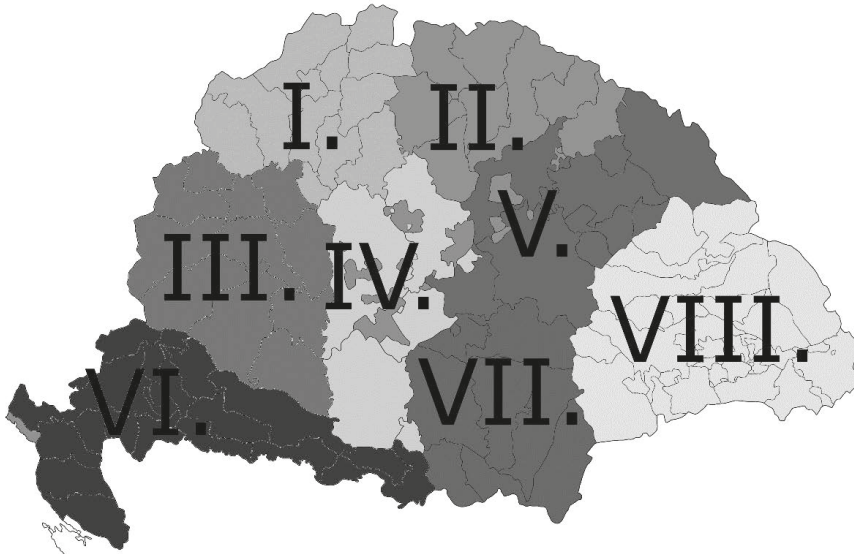
Kiindulási intézmény	I. legnépszerűbb	II. legnépszerűbb	III. legnépszerűbb	IV. legnépszerűbb	V. legnépszerűbb	VI. legnépszerűbb
Eperjesről	Késmárk 82	<u>Pozsony 71</u>	Lőcse 28	Sopron 11	Selmecbánya és Szarvas 5-5	
Késmárkról	<i>Eperjes 132</i>	<u>Pozsony 59</u>	Lőcse 27	Szarvas 4	Selmecbánya és Sopron 3-3	
Lőcséről	<i>Eperjes 145</i>	Késmárk 134	<u>Pozsony 58</u>	Selmecbánya és Sopron 6-6	Szarvas 2	
Pozsonyból	<i>Eperjes 127</i>	Késmárk 94	Sopron 48	Lőcse 17	Szarvas 13	Selmecbánya 7
Selmecbányáról	<u>Pozsony 177</u>	<i>Eperjes 54</i>	Késmárk 36	Lőcse 16	Sopron 12	Szarvas 3
Sopronból	<u>Pozsony 77</u>	<i>Eperjes 26</i>	Késmárk 7	Lőcse és Szarvas 2-2		
Szarvasról	<u>Pozsony 80</u>	<i>Eperjes 39</i>	Késmárk 26	Sopron 17	Lőcse 3	Selmecbánya 1

A három főbb iskola esetében a félkövér, dőlt, valamint az aláhúzott szerkesztési lehetőségekkel igyekeztem áttekinthetőséget teremteni. Nem kérdés, hogy a három főbb iskola (Eperjes, Késmárk és Pozsony) e vizsgálat szerint is megőrzi elsődlegességét.

Eperjesről indulva Késmárkra és Pozsonyba jelentkeztek át nagyobb számban. Ahogy Késmárk esetében is szintén Eperjes volt az átjelentkezők elsődleges célja, addig a földrajzi értelemben távol lévő Pozsonyt már csak mindössze 59 diák kereste fel. Érdekes, hogy a Pozsonyba (59 fő) jelentkező késmárki diákok száma közelebb esik a lőcsei liceumba (27 fő) beiratkozottakhoz, mint az első helyen szereplő eperjesiekéhez (132 fő). Lőcséről szintén Eperjes és Késmárk, majd Pozsony volt az átíratkozók főbb úticélja. A Pozsonyi Líceum esetében Eperjes és Késmárk helyezése a fentiek fényében nem formabontó, de az annak sorában harmadik helyen álló Sopron liceuma ismét a jelentőség, hírnév, majd a földrajzi távolság többinél is látott sorrendjét erősíti meg. Selmecbánya, Sopron és Szarvas iskolái kapcsán bár az első három iskola sorrendje mindig ugyanaz, fel kell hívnom a figyelmet két különös érdekességre. Az első, hogy a soproni licisták számára a közeli Pozsony liceuma saját képzésük kiegészítésére mutatkozott annyira elégségesnek, hogy azon túl a távolabb lévő iskolák ne jelentsenek számukra vonzó helyszínt. A második, hogy Szarvasról óriási távolságot vállalva szintén Pozsony liceuma volt a diákok fő célja, kétszer akkora arányban, mint Eperjes kollégiuma. Összegezve tehát: ahol a földrajzi távolság arra lehetőséget adott, a legfőbb iskolának Eperjes számított. Ugyanezt a szerepet látta el a felső vidék nyugati felében Pozsony, mely a távolabbi Eperjes és Késmárk számára is csak másodlagos cél volt, viszont Selmecbánya, Sopron, de még Szarvas Liceuma számára is kimagaslóan elsődleges. Tisztázva a kérdést, hogy honnan hová mentek felsőbb tanulmányokra a líceumok diákjai, érdemes röviden összefoglalnom azt is, hogy kik is voltak ők.

A hallgatók megoszlása nagyrégiók szerint

A korabeli Magyar Királyság területeit 9 nagyobb egységre osztva (5. ábra), diákjaink aránya a következő: 5 diák származott Szilézia, 3 Alsó-Ausztria (azon belül is Bécs városából), míg további 1-1 fő Galícia és Stájerország tartományából. 1540 diákunk közül az egyes számmal jelölt felső vidék nyugati feléről származott 594 diák, vagyis a hazaiak 38,57%-a. A második legnagyobb számban a felső vidék keleti feléről valók voltak, szám szerint 427-en (27,73%), további 10,06% (155 fő) a Duna–Tisza közének térképen IV-gyel jelölt fehér területéről származott. Érdekes, hogy a Dunántúl (III.) területéről evangélikus lakosságához képest milyen kevesen vállalkoztak arra, hogy távolabbi iskolákat keressenek fel soproni alma materük után. A másik érdekesség, hogy jelen ismereteim szerint nem volt olyan erdélyi diák, aki a Magyar Királyság valamely líceumának felkeresése után egy másikba is beiratkozott volna, annak ellenére, hogy 1800 és 1850 között 89 erdélyi diákra van adatom.

5. ábra. A hallgatók megoszlása nagyobb régiók szerint
(Forrás: Homolka, 1894; Kogutovicz, é. n.)

Természetesen a szabad kerületek alatt nagyobb arányban a 16 szepesi város (70 fő) polgári, többnyire értelmiségi pályához köthető családjaiból származókat kell értenünk. Rajtuk kívül a jász kerületből, pontosabban Jászkisér mezővárosából érkezett egy nemes református testvérpár, Hetényi Albert és Ábrahám, akik együtt Késmárk, Pozsony és Eperjes iskoláiba is eljutottak. A szabad kerületekhez tartozó, Kiskunság Kiskunhalas nevű mezővárosából származott Váry Szabó Stephanus, aki egy református városi sebész fiaként, bölcsészeti tanulmányok folytatása végett ment előbb Pozsony, majd Késmárk líceumába.

A Magyar Királyságon belül több intézményt is felkerestek a katonai határőrvidékről (12 fő) és a horvát–szlávón területekről (8 fő) elszármazott, többségében görögkeleti diákok. Köz- és magánhivatalnokok, lelkesek és kereskedők fiai voltak ők. Esetükben az elsődleges cél Pozsony (9 fő) volt, de néhányan Szarvason (5 fő) kezdték tanulmányaikat.

Rengeteg adat és megannyi érdekes életút bemutatására volna még mód, de célszerűbb befejezőként áttérnünk a diákok egyéb jellemzőire.

A vallás szempontjából érdekes, hogy az 1550 „vándordiák” közül 31 ismeretlen vallású mellett, bár a többség ágostai evangélikus (1342 fő), a több iskolát felkereső diákok között szép számmal akadnak görögkeletiek² (88 fő) és reformátusok (84 fő). Ezek körében a lutheránus tanintézetek látogatása nem volt rendkívüli. Előbbiek saját oktatási rendszerük korszakban jelentős hiányokat mutató volta miatt, míg utóbbiak megszokott mód, a lutheránusok iskoláit azok kedvező földrajzi közelsége, vagy a német nyelv tanulása céljából szívesen keresték fel. A lutheránusok utóbbiak iskoláiba a magyar nyelvnek elsajátítására szintén szívesen mentek. Utóbbiak kapcsán érdekes lenne, ha a református adatbázisok egységesítésével pontos képet kaphatnánk a korszakban szokásosnak tartott protestáns intézmények kölcsönös látogatásáról és ennek pontos arányairól, azonban ezekre az adatokra még várnunk kell.

Hallgatók kisebb közigazgatási egységek szerint

Ha vármegyék és kiváltságolt területek szintjén vizsgáljuk diákjaink származását, a 2. táblázatot kapjuk. A számokból egészen érdekes alakzat rajzolódik ki, ha e megyéket az ország korabeli térképén képzeljük el.

2. táblázat. Hallgatók közigazgatási egységek szerinti megoszlása

	Megyék	Létszámok	Százalék
1.	Gömör	225	14,61%
2.	Liptó	128	8,31%
3.	Zólyom	103	6,69%
4.	Pest	89	5,78%
5.	Nógrád	85	5,52%
6.	Turóc	74	4,81%
7.	Szepes	73	4,74%
8.	XVI Szepesi Város	70	4,55%
9.	Hont	70	4,55%
10.	Békés	65	4,22%
11.	Bács	58	3,77%
12.	Árva	46	2,99%
13.	Sáros	39	2,53%
14.	Trencsén	33	2,14%
	Többi	382	24,81%
	Összesen	1540	100,00%

A diákok megoszlásának súlypontja a felső vidék középső része oly módon, hogy annak határa nyugaton Trencsén, keleten pedig az Eperjesi Kollégiumnak helyet adó Sáros megye. A Selmecebányának helyet adó Hont vármegye számai nem meglepőek éppen úgy, ahogy Szepes és az annak területén kiváltságos közigazgatást élvező 16 város területe. Ezeknek Lőcse és Késmárk is közel volt. Trencsén, Árva, Liptó, Turóc, Gömör és Nógrád vármegyék diákjai azonban saját felsőbb ágostai iskola híján rá voltak szorítva

a vándorlásra, és sokuk esetében a kalandvágy, vagy éppen a jobb képzés lehetőségének ígérete további út vállalására is készítette őket. A délebbi területek, így Bács, Békés és maga Pest–Pilis vármegyék diákjai közül a békésiek mezőberényi/szarvasi gimnáziumának szűkös lehetőségeiről már szoltam. Pest és Bács diákjainak azonban felekezetükön belül (112 ágostai, 30 görögkeleti és 4 református diák) északnak kellett venni útjukat, ha nagyobb ágostai iskolában kívántak tanulni.

A diákok családi hátteréről

A diákok családi hátterének összefoglalását hivatott bemutatni a 3. és 4. táblázatom.

3. táblázat. A diákok családi háttere azok társadalmi státusza alapján

Társállás	Létszám	Százalék
főnemes	43	4,58%
nemes	558	59,49%
polgár	263	28,04%
nemtelen	74	7,89%
Összesen	938	100%
Nincs adat	602	39,09%

Fontos ismét kiemelnem, hogy a szülők foglalkozása és társadalmi státusza 29 esetben ismeretlen. Ennek ellenére két mellékelt táblázatom összehasonlításával véleményem szerint kijelenthető, hogy az evangélikus intézmények közötti váltásra jobbra azon köznemesi és polgári háttérrel rendelkező diákok vállalkozhattak, akiknek szülei megyei, városi, egyházi vagy egyéb humán értelmiségi hivatalt viseltek, vagy mint kereskedők, kézművesek elegendő anyagi háttérrel bírtak gyermekeik tanulmányainak támogatásához.

4. táblázat. A diákok szüleinek foglalkozása nagyobb csoportok szerint

Foglalkozás	Létszám	Százalék
megyei és városi tisztviselő	248	21,18%
egyházi személy	236	20,15%
iparos, kézműves	234	19,98%
tanár, humán értelmiségi	138	11,78%
kereskedő	79	6,75%
uradalmi tisztviselő	45	3,84%
haszonbérlet, gazdálkodó	43	3,67%
paraszt, földműves	34	2,90%
orvos, sebész, gyógyszerész	22	1,88%
birtokos, tulajdonos	21	1,79%
bíró, ügyvéd, jogász értelmiségi	18	1,54%

Foglalkozás	Létszám	Százalék
állami tisztviselő	14	1,20%
mérnök, építész,	13	1,11%
katona	11	0,94%
bányász, munkás	7	0,60%
gyáros, bankár, magánzó	3	0,26%
művész, zenész	3	0,26%
erdész, állatorvos	2	0,17%
	1171	

Természetesen az egyes iskolák anyagi erejükhöz mérten mindig is igyekeztek támogatni tehetséges, de szerény körülmények között élő diákjaikat. Ezek kapcsán elegendő az iskolák által nyújtott szorgalomdíjakra/stipendiumra, alumneumi/tápingézeteti ellátásra gondolnunk. A leleményesebb, értelmesebb diákok pénzkereseti lehetőségei közé tartozott a fiatalabb vagy gyengébb tanulók istápolása azok házinevelőjeként, vagy iskolai teendők ellátása kedvezményekért, támogatásokért cserébe.

Befejezés – További távlatok

Az utolsó számomra érdekes részlete e fentebb bemutatott és elemzett diákok körének azoké, akik nem csak vándorok voltak, de több iskolában is tagjai voltak az ott működő diáktársaságoknak. A társaságok történetét, tagjainak listájával együtt, neves munkájában feldolgozta Bodolay Géza. Névlistáit összehasonlítva adattárrammal 952 olyan diákot találtam, akiről részletes adatokkal bírok. Közülük 133-an voltak a fenti értelemben vett „vándordiákok”, azonban olyan hallgatót, ki iskolaváltásukat követően is több társaságnak tagjai lettek volna, csupán ötöt találtam. Ennek ellenére nem szabad figyelmen kívül hagyni aényt, hogy több, ezen társaságok tagságába tartozó diák később mint egy másik intézmény nevelője vagy külső mecénása támogatólag kapcsolódott azok munkájához. Ezekről azonban munkám jelen állásakor még nem rendelkezem elegendő adattal.

Mindezek ellenére érdemes megemlítem 5 diákot és azok tagságait. Csengey Andreas: tagja volt a Soproni Magyar Társaságnak és az Eperjesi Magyar Társaságnak is. Gömör Fridericus: tagja volt a Selmeci Magyar Társaságnak és az Eperjesi Magyar Társaságnak is. Hrabovszky David: tagja volt a Soproni Magyar Társaságnak és a Pozsonyi Magyar Társaságnak is. Szeberényi Lajos/Szeberinyi Ludovicus: tagja volt a Selmeci Magyar Társaságnak és a Pozsonyi Magyar Társaságnak is. Veres Paulus: tagja volt a Selmeci Magyar Társaságnak és az Eperjesi Magyar Társaságnak is (Bodolay, 1963. 707., 722., 722., 725., 721., 725., 724., 726.).

Bár a szakirodalom néhány esetben ismer további tevékeny diákokat (pl. Homokay Pál), sajnos azonban többségükre nincs olyan bizonyíték, mely kapcsolható lenne liceumi tanulmányaikhoz. Sokszor retorikai hallgatók is részt vettek e társaságok működésében, vagy kivált a bányai kerület kapcsán az adatok nem állíthatók helyre már. Itt a probléma eredője az, hogy Bodolay Géza művében (1963), összehasonlítva azt levéltári forrásokon nyugvó adatbázisom adataival, sokszor olyan hallgatók nevével találkozunk az egyes társaságok tagjai sorában, akik az adott évben nem voltak a liceumi tanfolyam diákjai (bölcészlet, jog vagy teológiai képzésen). Egy részükre nem lehet megbízható adatot találni, mivel a pontos jegyzékek (kivált a bányai kerület esetében) a történelem során

megsemmisültek, míg máshol olyan hallgatók nevei szerepelnek, akik nem a líceumi képzésben szerepeltek, hanem alsóbb szinteken. Ilyenek voltak például a latin nyelv tanulását követő elnevezéssel bíró: donatisták, grammatisták, syntaxisták, és retorika osztályok diákjai. A diáktársaságok tevékenysége felett örködő Magyar Királyi Helytartótanács természetesen nem egyszer felszólította az egyes iskolákat, hogy az elsősorban nyelvművelés céljára létrejött (később mindinkább politikai témákkal is foglalkozó) társaságok tagjai sorába csakis a líceumi tanfolyam diákjait vegyék fel. A bányai kerület hiányai mellett, így egyértelműen olyan nevekkel találkozhatunk Bodolay Géza munkájában (1963) a tagok sorában, akik, ha szabályokat betartják, elméletileg nem lehetnek volna azok tagjai. Megint mások, megfelelő a viszonyosság elvének, szervező tevékenységüket református tanintézetekben folytatták, így ezen diákok már kívül esnek adatbázisom keretein.

Rövid írásom zárásaképpen ismételten szeretném hangsúlyozni, hogy az egyes adatbázisok összekapcsolása számos, korábban nem vizsgálható, és itt csak röviden bemutatott kérdés tanulmányozására ad bővebb lehetőséget. Természetesen az ilyen részletek kibontása már meghaladná e dolgozat kereteit, de gondolatébresztő gyanánt mindenképpen felhívja a figyelmet a korábban külön kezelt adatbázisok közti kapcsolatok vizsgálatának legkülönfélébb lehetőségeire. A korábbi időszakok kutatói az iskolák levéltári forrásokon nyugvó történetét igen részletesen foglalták össze, biztonságos alapot szolgáltatva ezzel az őket követő generációk kutatói számára. A nyomtatott adattárak és internetes adatbázisok korszakában új kérdések, dilemmák vizsgálatára nyílik majd tér, amely gyökeresen fogja megváltoztatni a korábbi, jórészt mintaévekre szorított elemzések lehetőségeit.

Köszönetnyilvánítás

Kutatásom az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (213TKI738).

Irodalom

- Bodolay, G. (1963). *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Akadémiai Kiadó. 707 és 722, 722 és 725, 721 és 725, 724 és 726
- Edelényi Szabó, D. (1928). Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. *Statistikai Szemle*, 6(6), 654.
- Homolka, J. (1894). *Magyarország közigazgatási törvénykezési és közlekedési térképe*. Stiefel.
- Kugotovicz, M. (é. n.). *A magyar korona országai 1847-ben*. Magyar Földrajzi Intézet.
- Márkus, D. (1901). II. Lipót 1790. évi decretuma. 26. cikkely A vallás ügyéről 5. bekezdés. *Magyar Törvénytár*, 1740–1835. évi törvénycikkek.
- Mészáros, I. (1991). *Magyar iskolatípusok 996–1990*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Schedius, L. (1992). *Az ágostai hitvallású evangélikusok iskolaiügyének rendszere Magyarországon*. Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár.
- Studiorum Systema: Štátny archiv v Prešove, EP-K 128/39: Studiorum Systema per Generalem Conventum propositum.
- Szilágyi, I. (1861). *A gimnáziumi oktatásügy története a magyarországi hely. hitvallásuknál különös tekintettel a hely. hit. tanároknak Pesten 1860-ban tartott egyetemes értekezletére*. Különlenyomat a Sárospataki Füzetek 1861. évi III. és IV. szállítmányából.
- Triedny katalóg. 1803–1818: Statný Oblastný Archiv v Levoči. Nemecké ev. Gymn. Kežmarok (Lýceum).

Jegyzetek

¹ Sajnos a lemorzsolódások (költözések és halálok) miatt célszerűbb megkezdett években gondolkodni.

² Ezek többségében kereskedők (27 fő), hivatalnokok (12 fő), lelkészek (12 fő), iparosok (7 fő) stb. gyermekei.

Absztrakt

A magyarországi oktatástörténetnek a 19. század első felében különleges intézményei voltak az úgynevezett liceumok. Írásomban az egyes iskolák evangélikus oktatási hierarchiában betöltött szerepét azok diákságának iskolaváltása nyomán kívánom meghatározni. Adatbázisomban 1550 olyan diákra van adat, akik tanulmányaik során több liceum felsőbb képzésére is beiratkoztak. A legtöbb átiratkozás természetesen a legjelentősebb, legnépszerűbb iskolákba történt. A különféle szempontú elemzések megerősítik, hogy Pozsony, Késmárk és Eperjes mellett Lőcse, Sopron, Selmecbánya és Szarvas iskolái csupán másodlagos szereppel bírtak. Az átiratkozó diákok az ország evangélikus nemesi, polgári, jórészt értelmiségi pályákhoz kötődő családjaiból származtak. Voltak, akik nem egyszer képzésük során akár kettőnél több iskolát is felkerestek. A bölcsészeti, teológiai és néha még jogi tanfolyamot is biztosító intézmények között éppen azok képzésének különbözősége volt a fő oka a diákok iskolaváltásának. Így a hallgatói létszámukra is kisebb iskolák diákjai közül többen is elindultak, hogy nagyobb, jobb képzést biztosító intézményekben tanulhassanak. Nem csupán a kisebb intézményekből a nagyobbak irányába volt mozgás. A jelentősebb iskolák diákjai körében is gyakori volt, hogy azok a megfelelő anyagi háttér birtokában képzésüket egy másik nagy evangélikus iskolában folytatták. A három legjelentősebb evangélikus iskola, Pozsony, Eperjes és Késmárk esetében a diákok képzésüket ezek között váltogatták. A többi esetben pedig szintén ez említett három volt a fő cél.

Kulcsszavak: oktatás, liceum, evangélikus